

УДК 343.131.7

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЗА ЗАКОНОМ, НА ГРАНІ ЗАКОНУ ТА ПОЗА ЙОГО МЕЖАМИ

В.О. Попелюшко,кандидат юридичних наук, адвокат
(Національний університет «Острозька академія»)

Розглядаються питання законодавчого визначення та наукового розуміння принципу презумпції невинуватості, прояву відступів від його вимог, обґрунтовується висновок про необхідність кардинальних змін відносно нього.

Ключові слова: презумпція невинуватості: наукове та законодавче визначення.

1. Вважається, що вперше презумпція невинуватості була сформульована у французькій Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) і сформульована таким чином: «Оскільки кожна людина припускається невинуватою, доки її не оголосять винуватою (судом), то у випадку необхідності її арешту будь-яка надмірна строгість, не зумовлена необхідністю, повинна суворо каратися законом» [7, 13].

Як видно, в даному випадку презумпція невинуватості швидше мала значення не принципу, а аргументу проти надмірних заходів примусу щодо особи до розгляду її справи судом. Тим не менше, вона отримала законодавче закріплення, що позитивно вплинуло на розвиток правової думки та права багатьох держав світу. В тій чи іншій редакції нині уже як правовий принцип презумпція невинуватості закріплена у низці міжнародно-правових актів та Конституцій держав, в тому числі в

Конституції України. Так, в ст. 11 Загальної декларації прав людини проголошено: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку, при якому її забезпечуються усі можливості для захисту». У ст. 14 Міжнародному пакту про громадянські та політичні права записано: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом». Майже аналогічний принцип містить й ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. А в ст. 62 Конституції України вона охарактеризована дещо повніше: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Так чи інакше, кожне із наведених визначень далеко не є абстрактними академічними поняттями, бо, виражаючи якийсь один чи декілька суттєвих аспектів цього принципу, регулює численні надзвичайно складні суспільні відносини, що складаються із дій і рішень державних органів та громадян, у сфері кримінального судочинства зокрема, і мають суто практичне значення в питаннях прав та свобод людини, її становища в кримінальному процесі, співвідношення і взаємодії при провадженні кримінальних справ публічних та особистих інтересів.

2. Про презумпцію невинуватості написано чимало, в тому числі на монографічному рівні [3; 5; 7; 15]. Тут же, частково в порядку постановки питання, йтиметься про проблеми, означені в темі статті, які мають теоретичне підґрунтя та, на жаль, надто негативні практичні наслідки. Суть їх ось у чому.

Презумпція (*presumptio*) — слово латинського походження, яке перекладається буквально як «припускати» [1, 256]. В одному із таких значень воно використовується й у сучасній українській мові: «Презумпція, ... 1. Припущення, що ґрунтується на ймовірності» [11, 869].

Основою на даному, етимологічному значенні терміна презумпція, окремі науковців вказують, — вона нібито означає, що закон вважає обвинуваченого невинним, поки ті, хто вважає обвинуваченого винним, не доведуть, що він дійсно винний і його винність буде встановлена вироком суду, що набрав законної сили. Це обов'язкове правове положення визначає і спрямовує діяльність посадових осіб, що ведуть провадження по кримінальній справі, органів досудового слідства, прокуратури і суду, їх відношення до обвинуваченого [4, 68; 10, 66].

Таке розуміння презумпції невинуватості дозволяє іншим вченим стверджувати, що презумпція невинуватості «належить до числа спростовних презумпцій» і її дія припиняється після постановлення судом обвинувального вироку (але може бути відновлена в стадіях апеляційного провадження, касаційного провадження та провадження з перегляду судових

рішень в порядку виключного провадження [9, 54], а ще іншим — що в кримінальному судочинстві має місце як презумпція невинуватості, так і презумпція вини, яка «є припущенням, яке ґрунтується на імовірності» і діє на всіх стадіях процесу [5, 6, 69].

І справді, припущення — явище психіки, одна із форм людського мислення [6, 89]. А оскільки закон не може заборонити людині мислити, припускати одне і не припускати іншого, то й не дивно, що при такому розумінні презумпції невинуватості вона, слідом за помислами й діями, бездіяльністю, рішеннями тощо, тих, хто має з нею справу, і ставиться на грань, а то й поза межі закону. Ось деякі із таких проявів:

Законодавчий. Ще Томас Пейн, коментуючи припис французької Декларації прав людини, зауважував, що на даному принципі слід будувати закони [12, 98]. Проте наш законодавець до сих пір однією з підстав, що враховується при обранні запобіжного заходу, зобов'язує враховувати «тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується» особа (ст. 150 КПК), і його у цьому підтримує Конституційний Суд України (рішення № 14 рп/2003 від 8 липня 2003 р.), хоча на час обрання запобіжного заходу можна лише гадати, обвинувальний чи виправдувальний вирок постановить суд, а Європейське право не знає такої умови і в ст. 5 Європейської Конвенції з прав людини прямо записано, що взяття особи під варту можливе, коли «є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчинення нею правопорушення чи її втечі після його вчинення» (п. 6).

Політично-кон'юктурний. Політичні, державні діячі, як чинні, так і «екс», керівники так званих силових відомств особисто та через своїх речників чи не кожен день по телебаченню, радіо, через інші засоби масової інформації проповідують презумпцію винуватості, стверджуючи на самих ранніх стадіях процесу, а то й до його початку про винуватість собі подібних у вчиненні конкретних тяжких злочинів, інколи заявляючи до суду про абсолютну доведеність їх вини та неминучість суворого покарання (чого поки-що не спостерігається).

Цікавим, до речі, тут є те, що «за кадром» у цьому процесі формування в суспільстві зневаги до презумпції невинуватості залишаються самі дізнавачі і слідчі, у провадженні яких перебувають справи.

Масмедіальний. Їм вторять у цьому чимало журналістів чи не усіх видів засобів інформації, але уже, здебільшого, стосовно осіб, нижчих рангом та пересічних громадян. Телебачення це робить, наприклад, в основному з подачі Міністерства внутрішніх справ України через спеціалізовані програми, такі як «Свідок» тощо, утверджуючи тим самим гасло: «Міліція не помиляється!».

Судово-організаційний. В суді підсудних, які перебувають під вартою, упродовж усього розгляду справи як хижих звірів в зоопарку утримують в металевій клітці, що безумовно складає враження як на суддів, так і на присутніх в залі судового засідання про винуватість людини, бо вона уже знаходиться «за ґратами».

До такого не додумалися ні інквізитори середньовіччя, ні Йосип Сталін та іже з ним, проте додумалися в державі, яка конституційно іменує себе демократичною, соціальною, правовою. Правда, автор-демократ даної ідеї та цього нововведення залишається інкогніто. Мені законної підстави встановлення в судах металевих кліток і утримання в них підсудних віднайти не вдалося.

Тримання людини в клітці суперечить не лише припису ч. 1 ст. 62 Конституції України, а й ст. 28, яка озаглавлена «Кожен має право на повагу до його гідності», а в тексті якої записано, що «ніхто не може бути підданий ... нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню». Тому так і хочеться волати: «Випустить людську гідність і презумпцію невинуватості із клітки!!!».

Суддівський. Чимало суддів при розгляді справи, після читання обвинувального висновку та роз'яснення підсудному суті обвинувачення, замість того, щоби спитати, чи визнає він себе винним у пред'явленому обвинуваченні, запитують: «Чи визнаєте Ви вину у вчиненому Вами злочині?» Як свідчить практика,

обвинувальний вирок суддя тим самим гарантує.

Судовий. Часто-густо суд знаходиться в нарадчій кімнаті для написання вироку менше часу, аніж оголошує сам вирок, вирок, безпечно, обвинувальний, бо рідкісні виправдальні вирок постановляються, як правило, добами, тижнями, а той місяцями [14]. Тим самим суд дає привід, а то ж і підставу вважати, що вирок був написаний зарання, ще до судового розгляду. Особливо «ґрішать» цим апеляційні суди у випадках залишення рішень судів першої інстанції без змін, та й, інколи, Верховний Суд України, чим просто примушують іменувати себе «штампувальниками» обвинувальних вироків нижчестоящих судів.

Перелік форм глумління над презумпцією невинуватості можна було б продовжити. Але...

3. Але як у римській правовій доктрині республіканського періоду, так і в сучасній гуманістичній, термін «презумпція» сам по собі не вживався і не вживається, а лише у словосполученні. Там він використовувався здебільшого у цивілістиці, наприклад, *presumptio Muciana* — правове припущення, згідно з яким у випадку сумнівів (до доведення протилежного) вважалося, що все, чим володіє дружина, подарував їй чоловік [1, 256]. У нас, принаймні у науці кримінального процесу, він вживається у словосполученнях: «презумпція знання закону», «презумпція істинності вироку, що набрав законної сили» і «презумпція невинуватості».

Термін «презумпція» у словосполученні із терміном «невинуватості» відійшов від свого первісного латинського походження. Залишився лише символ, який разом із терміном невинуватість несе інше смислове навантаження і означає не «припущення невинуватості особи у вчиненні злочину», а специфічний правовий стан її, «об'єктивне правове положення» [16, 99], згідно з яким обвинувачений вважається невинуватим до тих пір, поки його вина не буде доведена достовірно і суд своїм вирок не визнає його винним.

В такому значенні немає сенсу не те що говорити про спростовність чи неспростовність презумпції невинуватості, а й про будь-які ви-

нятки з цього принципу. Згідно з презумпцією невинуватості немає значення, що з приводу вини обвинуваченого, до набрання вироком законної сили, думають дізнавач, слідчий, прокурор, судді. При розслідуванні і судовому розгляді справи їх думки, хоча і виражені офіційно, носять суб'єктивний характер, це версії, які підлягають перевірці: слідча та прокурорська версії — судом першої інстанції, сформульована у обвинувальному вирокі — апеляційним (касаційним) судом. При розслідуванні та судовому розгляді справи слідчий та суд не підтверджують і не спростовують презумпцію невинуватості, як і всякого іншого принципу, вони нею керуються і дотримуються її, тобто дотримуються вказаного правового стану особи.

Отже, для посадових осіб, які здійснюють провадження у справі, презумпція невинуватості є правилом їхньої поведінки, згідно з яким їм забороняється поступати з обвинуваченим як із злочинцем до тих пір, поки не вступить в законну силу обвинувальний вирок, що означає нормальне взаємовідношення між ними як між людьми. Оскільки ж презумпція невинуватості адресована не тільки органам кримінального судочинства, а як загальноправовий принцип, й усім іншим державним органам, органам місцевого самоврядування, об'єднанням громадян, посадовим та приватним особам, ці органи (а хто ж і ще) зобов'язані не допускати, попереджати та припиняти неналежне поводження з ним з боку будь-кого.

В доказовому аспекті та в плані прийняття процесуальних рішень для прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, така поведінка означає, що вони зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого (ч. 1 ст. 21 КПК), а для суду (в кінцевому результаті), оцінивши докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, керуючись законом, постановити законний і обґрунтований вирок (ст. 323

КПК). В цільовому ж плані вона полягає у охороні прав та законних інтересів особи, у нашому випадку — обвинуваченого, та в забезпеченні правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК).

Якщо виходити з іншого розуміння презумпції невинуватості, то кожен, кого слідчий і прокурор обвинувачують у вчиненні злочину, кого вони притягують у справі як обвинуваченого, автоматично потрапляє в розряд винуватих [8, 13]. Тоді для чого суд, а над ним і вищестоящі суди? Щоб ще і ще раз спростовувати презумпцію невинуватості?

4. Можливо, з метою істотного посилення забезпечення прав, свобод і законних інтересів всіх і кожного окремо в сфері кримінального судочинства, для однакового і адекватного розуміння принципу презумпції невинуватості необхідне його роз'яснення Конституційним Судом України чи вжиття інших заходів з боку держави та її органів. Може й є потреба змінити редакцію ч. 1 ст. 62 Конституції України, як це пропонується вченими-правознавцями, з обов'язковим включенням у її текст: «Ніхто не може бути визнаний винуватим у вчиненні злочину... інакше як за вироком суду...» [2, 25], або виклавши у такій редакції: «Кожна людина вважається такою, що не вчинила злочину, доки вчинення нею злочину не буде доведено у встановленому порядку обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили [13]. Так чи інакше, але беззаперечно, що «нам треба піднести цей принцип до рівня загальнодержавного, він повинен діяти на повну потужність і у всіх його проявах, а саме: кожна людина для суспільства є чесною і ніхто не має права безкарно називати її винуватою чи злочинцем, чи злодієм, чи модним зараз в устах недоторканих державних діячів словом «бандит» [8, 24].

Список літератури:

1. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. Пер. с чешк. — М.: Юрид. лит-ра, 1986 — 448с.
2. Гончаренко В.Г. Концептуальні питання правової реформи в Україні // Вісник Академії адвокатури України. — 2006 — № 1(5). — с. 20-29
3. Гриненко А.В., Кожевников Г.К., Шумилин С.Ф. Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. — Харьков: Консул, 1997. — 97 с.
4. Коваленко С.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник. — К.: Юріном Інтер, 2004. — 688 с.
5. Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини: Монографія. — К.: Атіка, 2004 — 216 с.
6. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.
7. Ларин А.М. Презумпция невиновности. — М.: Наука, 1982. — 152 с.
8. Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки / Под ред. В.М. Савицкого. — М.: БЭК, 1997. — 324 с.
9. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. — К.: Істина, 2005. — 456 с.
10. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2007. — 584 с.
11. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. — К.: Аконт, 2003. — 926 с.
12. Пейн Т. Права людини / Пер. з англ. Ігор Савчак. — Львів: Літопис, 2000. — 288 с.
13. Рабінович П., Навроцький В., Кириш Б. Конституційна регламентація засад юридичної відповідальності людини за вчинення правопорушення: можливості удосконалення // Юридичний вісник України (ІПБ). — 2007. — № 31.
14. Архів Славутського міськрайонного суду Хмельницької області. № 1-18 за 2006 р.
15. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. — М.: Наука, 1984. — 143 с.
16. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. — К.: Видавництво А.С.К., 2003. — 1120 с.

УДК 343.131.7

ПРЕЗУМПЦИЯ НЕВИНОВНОСТИ ПО ЗАКОНУ, НА ГРАНИ ЗАКОНА И ВНЕ ЗАКОНА**Попелюшко В.О.**

Аннотация. Рассматриваются вопросы законодательного определения и научного понимания принципа презумпции невиновности, проявления отступлений от его требований, обосновывается вывод о необходимости кардинального изменения отношения к нему.

Ключевые слова: презумпция невиновности: научное и законодательное определение.

UDC 343.131.7

Presumption of Innocence According to the Law, Bordering on Law, and Beyond the Law**Popelyushko V.O.**

Summary. The principle of presumption of innocence, its legislative definition, scientific understanding and deviations from its requirements are analyzed. The necessity of cardinal changes in the attitude towards this principle is proved.

Keywords: presumption of innocence: academic and legal definition.